

İLK NÂZİL OLAN BEŞ ÂYETİN MÜNÂSEBETÜ'L-KUR'ÂN İLMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Examination of the First Five Verses from the Perspective of the Science of Münâsebetü'l-Qur'an

Murat SARIGÜL

Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslami Bilimler Bölümü Tefsir Anabilim Dalı, Kars, Türkiye

Assist. Prof., Kafkas University Faculty of Theology Department of Hermeneutics, Kars, Turkey

mrtsgl24@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-2576-6227>

📌 Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 27.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 16.11.2020

Yayın Tarihi / Published: 31.12.2020

”” **Atıf / Cite as:** Sarıgül, Murat. “İlk Nâzil Olan Beş Âyetin Münâsebetü'l-Kur'ân İlmî Açısından İncelenmesi”. *Mütefekkir* 7/14 (2020), 485-507. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.848025>

© **Telif / Copyright:** Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Education, 68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

📄 **İntihal / Plagiarism:** Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

İLK NÂZİL OLAN BEŞ ÂYETİN MÜNÂSEBETÜ'L-KUR'ÂN İLMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Öz

Münâsebetü'l-Kur'ân ilmi, asıl önemini Kur'ân'daki âyetlerin nüzûl tarihi sırasına göre değil, Cenâb-ı Hakkın belirlediği hikmetler çerçevesinde farklı bir tertibe tabi tutulmasından almaktadır. Cümlelerin öğeleri arasındaki mana alakaları başta olmak üzere, birbirini takip eden cümleler, pasajlar ve sûreler arasında oluşan anlam münâsebetlerini tespit etmek, bu ilmin başlıca konusunu oluşturmaktadır. Tarihi süreçte bu ilme Fahrettin Râzî ve Bikâî büyük bir ivme kazandırmışlardır. Kendilerinden sonra özellikle 20. yüzyılda yazılan tefsirlerde münâsebetü'l-Kur'ân ilmine daha fazla yer verildiği müşâhade edilmektedir. Âyetlerin indiği dönem başta olmak üzere, tüm zamanlara yapılan bir hitap olan Kur'ân-ı Kerîm'in genel kabule göre ilk inen âyetleri Alak sûresi 1-5. âyetleridir. İlâhî kelâmın insanlığın idrakine sunduğu bu ilk âyetlerde vitrine yerleştirilen en temel hakikatleri ve gösterilen hedefleri tahlil etmek insanlık açısından pek ziyade bir önem ihtiva etmektedir. Bu bağlamda ilgili âyetlerin Münâsebetü'l-Kur'ân ilmi açısından incelenmesi ise hem bu âyetlerin daha derinden idrak edilmesini sağlayacak hem de bu ilmin önemini gösterme adına örnek bir çalışma hüviyeti oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Münâsebetü'l-Kur'ân, İncicâm, Alak Sûresi İlk Beş Âyeti, Anlam Alakaları.

Examination of the First Five Verses from the Perspective of the Science of Münâsebetü'l-Qur'an

Abstract

Münâsebetü'l-Qur'an science takes its main importance not from the time of revelation of verses but from being subjected to a different order within the frame of wisdom determined by Allah Almighty. Determining the meaning relations between the elements of the sentence, ensuing sentences, passages and surahs, constitutes the main subject of this science of Qur'an. Fahrettin er-Râzî and Bikâî made a great contribution to this science in the historical process. After them, especially in the tafsirs written in the 20th century, it is observed that there is more place for this science of Qur'an. The first verses of the Qur'an, which is an address to all times, especially to the period when verses are sent down, are the first five verses of Surah Alaq, according to the general acceptance. In these first verses presented by the divine speech to the realization of humanity, it is very important for humanity to analyze the most basic truths and goals. In this context, the examination of the relevant verses in terms of the science of Münâsebetü'l-Qur'an will both provide a deeper understanding of these verses and create an exemplary study in order to show the importance of this science.

Keywords: Tafsir, Münâsebetü'l-Qur'an, Coherence, The First Five Verses of Surah Alaq, Meaning Relations.

GİRİŞ

Münasebetü'l-Kur'ân ilmi, Kur'ân'daki harfler, cümleler ve pasajlar arasındaki ilâhî diziliminin hikmetlerini inceleyen kapsamı çok geniş bir ilimdalı olması hasebiyle, kendisine genelde hacimli tefsirler içinde yer bulmuştur. Hatta Bikâî (ö. 885/1480) sırf Kur'ân'ın tertibindeki hikmetleri gösterebilmek için sadece bu ilme hasredilmiş *Nazmü'd-dürer* adlı bir tefsir kaleme almıştır.

Bir ders kitabı mahiyetinde okutulan ve Beydavî, Neseffî, Zemahşerî

isimlerine nispetle de anılan tefsirlerde bu Kur'ân ilminin pek yer almaması, kanaatimizce talebelerde bu ilme karşı yeterli farkındalığın oluşmasını da geciktirmiştir. Diğer taraftan 20. yüzyıl pekçok ilim dalının birbiri ile olan alakalarının artması ile varlıklardaki ilişki ağının daha çok görülmeye başlanması, düşünceleri Kur'ân âyetlerinin dizilimindeki ilişki ağını çözümlmeye de yönlendirmiştir. Buna zamanın bir müfessir olarak rol alması da diyebiliriz. Zira, bu asırdaki tefsirlerde bakir bir alan olarak münasebetü'l-Kur'ân ilmine yönelişin arttığı gözlenmektedir.

Ne var ki gerek ilahiyatlarda çoğunlukla okutulan tefsir usûlü eserlerinde bu ilmin kâfi miktarda örneklendirilmemiş olması, okunan örnek tefsir metinlerinde ise konunun diğer tefsir bilgileri içinde satır aralarında kalması ve müfessirlerin münasebete dair genelde kendi görüşünü zikretmekle yetinip farklı yorumları pek sıralamaması, bu ilmin yeterince anlaşılmasını kısıtladığı kanaatindeyiz.

Bu nedenle örnek bir çalışma ile daha tanınır hale getirilmesi gerekli görülmüş, bir makale çalışması sınırları içinde Kur'ân'ın ilk inen beş âyeti olarak genel kabul gören¹ Alak sûresi 1-5. âyetleri örneğinde ele alınması çeşitli yönlerden uygun bulunmuştur.

Bu âyetler özelinde münasebet ilmine yer veren kadim ve muasır müfessirlerin görüşleri bir araya getirilerek konuya bakış ufkunun genişletilmesi amaçlanmış, âyetlerdeki çeşitli münasebet vecihleri ve alaka sebepleri gösterilmiş, özellikle de ilk beş âyetin bünyesinde var olan İslam'ın temel maksatları gösterilmeye çalışılmıştır.

İlk nâzil olan beş âyetin münasebet tahlilleri öncesinde, Kur'ân âyetlerindeki ilâh-i tertibin varlığına ve önemine, münâsebetü'l-Kur'ân ilminin tanımına, kısa tarihçesine ve münasebet çeşitlerine değinmek istiyoruz.

Resûlullah yeni inen âyetleri yazdırır ve sahabeye bu âyetleri nereye koyacaklarını da bildirirdi. Ahmet b. Hanbel (ö. 241/855), hasen senetle Osman b. Ebi'l-As'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Resûlullah'ın yanında otururken, bir ara gözlerini bir noktaya dikti ve ‘Cebrail (a.s.) geldi, bana ان الله يامر ... بالعدل âyetini², şu sûredeki falan yere koymamı emretti.’ dedi.”³

¹ İlgili hadis rivayetleri ve âlimlerin tercihi için bk. Bayram Ayhan, İlk İnen Vahye Dair Rivayetlerde Geçen Bazı İbarelerin Tahlili, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/6 (Aralık, 2015), 3-6.

² en-Nahl 16/90.

³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavud - Adil Mürşid, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1417/1997), 29/441, (No. 17918, 2919).

Müfessirler Bakara 280. âyet hakkında da benzeri bir rivayet nakletmişlerdir.⁴ Yine “Kehf sûresinin ilk on âyetini ezberleyen Deccâl’in şerrinden korunur.”⁵ hadisi âyetlerin tevkifi oluşuna dair diğer bir delildir. Buhârî’nin nakline göre “İbn Zübeyr (ö. 36/656), Hz. Osman’a (ö. 35/656) ... والذين يتوفون يا ابنِ أخي لا أُعَيِّرُ شَيْئًا مِنْهُ مِنْ مَكَانِهِ” Ey kardeşimin oğlu Kur’ân’dan hiçbir şeyin yerini değiştiremem” demiştir.⁷

Bu rivayet, âyetlerin tertibinin bilindiğine ve korunduğuna dair önemli bir göstergedir. İnzâl keyfiyeti üzerinde her ne kadar ihtilâf olsa da meşhur ve sahih olan görüşe göre, Kur’ân-ı Kerîm’in kadir gecesinde Levh-i mahfûzdan Beytül’-izze’ye topluca indirilmesi, daha sonra da çeşitli iniş sebeplerine bağlı olarak 23 senede peyder pey nâzil oluşu⁸ âyetlerin tertibinin ilâhî olduğunun diğer bir delilidir.

Sûreler ile ilgili olarak, Vasile b. Evka’dan gelen hasen bir rivayette, Resûlullah “*Bana Tevrat karşılığında seb-i tivâl, Zebur’un karşılığında mîun, İncil’in karşılığında mesânî verildi. Mufassal sûrelerle de diğer peygamberlerden üstün kıldım.*”⁹ buyurmuş olması, sûrelerin tertibinin de peygamber kaynaklı oluşuna güçlü bir delildir. Ne var ki âyetlerin ilahî kaynaklı yani tevkifi oluşunda ittifak söz konusu iken, sûrelerin tamamının tevkifi olmadığına dair görüşler de mevcuttur.¹⁰

Esâsen Kur’ân-ı Kerîm’in nüzûl sırasına göre tanzim edilmeyip farklı bir tertibe tabi tutulmuş olması, münâsebet ilminin önemini ve bir alakalar manzumesinin varlığını göstermesi açısından tek başına en büyük yeterli sebeptir.

1. MÜNÂSEBETÜ’L-KUR’ÂN İLMİ

1.1. Münâsebetü’l-Kur’ân İlminin Tanımı

Tefsirini tamamen *münâsebetü’l-Kur’ân* ilmine hasrederek kaleme alan

⁴ Ebu’l-Kâsım Cârullah Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi’t-tenzil ve uyûni’l-ekâvil fi vücûhi’t-te’vîl*, (Beyrut: Dâru’l-ma’rife, 2009), 1/402; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmî’l-Kur’ân*, (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1424/2004), 1/44; Nâsirüddîn Ebû Saïd Abdullâh b. Ömer el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzil ve esrâru’t-te’vîl*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1429/2008), 1/143.

⁵ Ebu’l-Hüseyn b. Müslim el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbüri, *Sahîhu Müslim*, nşr. M. Fuâd Abdalbâkî, (Kahire: Dâru İhyâi’l-kütübi’l-Arabiyye, 1412/1991), “Salât” 41.

⁶ el-Bakara 2/234.

⁷ Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Sahîhü’l-Buhârî*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir, (Beyrût: Dâru Tavkî’n-Necât, 1421/2001), “Kitâbü’t-Tefsir”, 40.

⁸ Ebû Abdullâh Bedreddîn ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrahîm, (Beyrut: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1376/1957), 2/228-232; Abdurrahman b. Ebî Bekr Celaleddin es-Suyûtî, *el-İtkân fi ’ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Mustafa Dîbe’l-Buğa, (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1416/1996), 1/129-141; Muhammed Abdülazim ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân fi ulûmi’l-Kur’ân*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-Arabi 2004), 1/42-53.

⁹ Ahmed, Müsned, 28/188 (No. 16982). Müsned muhakkikleri hasen hükmünü vermiştir.

¹⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/257; Suyûtî, *el-İtkân*, 1/216-220.

ve Râzî' den (ö. 606/1210) sonra bu sahada bayrağı devralmış olan Bikâî, *münâsebetü'l-Kur'ân* kavramını ilk adlandıran kişidir.¹¹ Ona göre *münâsebet* ilmi, *münâsebetü'l-Kur'ân* ilmine göre daha geneldir ve tanımı şöyledir: “*Parçaların sıralanışındaki sebepleri anlamaya yarayan ve müktezây-ı hâle (durumun gereğine) uygun düşen, manaların tam kavranmasını sağlayan ve belâğâtın inceliklerini içine alan bir ilimdir.*”¹² *Münâsebetü'l-Kur'ân* ise, bu tanıma ek olarak, *Kur'ân-ı Kerîm'in âyet ve sûrelerin tertibindeki hikmetleri anlatan bir ilimdir ki, sûrelerin ve bütün cümlelerin maksâdının bilinmesine bağlıdır.*¹³

İbn Ebi'l-İsbâ' (ö. 654/1256) ise *münâsebet* ilmini iki kısımda ele alarak ayrımını şöyle yapar: “*Kelamın siyakının yani sonrasının, mana yönünden başlangıcına uygun düşmesine 'mana münâsebeti'; vezinli ve kafiyeli veya sadece vezinli lafızlarla kelamın son bulmasına da 'lafız münâsebeti' denir.*”¹⁴

Râzî ise: “*Lafız mananın kalıbıdır. Mânâ ise lafızın ruhu ve kalbidir.*” diyerek mana *münâsebetine* ağırlık verilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁵ Ulûmül-Kurân müellifleri Zerkeşî (ö. 794/1392) ve Suyûtî (ö. 911/1505) ise biraz daha kapsamlı şöyle bir tanım sunmuşlardır:

“*Münâsebet veya tenâsüb, âyetler ve sûreler arasında icmâl-tafsîl, umûmilik-husûsilik, aklîlik-hissîlik veya bunlardan başka alaka çeşitlerinden birisiyle ya da sebep-müsebbeb, illet-ma'lûl, benzerlik-zıtlık gibi zihnî bağlarla mana irtibatı kurmaktır.*”¹⁶

Yukarıda zikri geçen zihnî alakaların yanı sıra âyetin önceki ve sonraki âyetlerle alakasını gösteren edebî *münâsebet* çeşitleri de mevcuttur. Bunlar da şöyledir:

1. *Tanzîr*: İki benzer şeyi birbirinin akabinde zikrederek bir meseleyi izah etmektir.

2. *Muzâdde*: İki kelam arasında birbirine zıt anlamın meydana gelmesidir.

3. *İstitrâd*: Herhangi bir konudan bahsedilirken bir *münâsebetle* başka bir konuya temas edip, yeniden evvelki konuya dönmeye denir.

4. *Tahallûs*: Mütেকellim içinde bulunduğu konuyu bir *münâsebetle* terk ederek başka bir konuya geçmesidir. Bunun gayesi dinleyicinin dikkatini toplamak ve onun konuya karşı ilgisini çekmektir. *İstitrâd* ile *Tahallûs* birbirine

¹¹ Mehmet Faik Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, (Ankara: DİB. Yayınları 2009), 13.

¹² İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer* (Haydarâbâd: Viâret-i meârifî Hindiyeye, 1966-1979) 1/6.

¹³ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 1/6.

¹⁴ Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdilvâhid b. Zâfir el-Mısrî, İbn Ebû'l-İsba', *Bedü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Şeref, (Kahire: Dâru'n-Nahde, 1392/1792) 145-149.

¹⁵ Muhammed b. Ömer, Fahrettin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/2000) 26/92.

¹⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/35; Suyûtî, *el-İtkân*, 2/289.

benzemektedir. Tahallus'ta değiştirilen konuya dönülmediği halde istitrâd da tekrar aynı konuya geçilmektedir.

5. *İntikal*: Dinleyiciyi canlandırmak için bir sözden diğer bir söze geçmeye denir. Bu iki konu birbirinden “هذا/bu” kelimesi ile ayrılır.

6. *Hüsni matlab*: Kelamda bir mukaddime yapıldıktan sonra asıl gayeyi belirtmeye geçmektir.

7. *İhtiras*: Kelamda asıl kastedilen mananın aksini vehmettiren bir şeyin bulunması sebebiyle o yanlış anlamayı ortadan kaldırmak için kelamın ortasına veya sonuna başka bir sözün ilave edilmesidir.¹⁷

1.2. Münâsebet İlminin Kısaca Tarihçesi

Sahabe döneminde, âyetlerin onların yaşadıkları çeşitli olaylar sonrasında nâzil olması, nüzûl merkezli bir anlayış oluşturduğu için bu durum, âyetler arası münâsebet olgusunun fark edilmesini baskılamıştır. Ayrıca Kur'ân'ın inşi henüz tamamlanmamıştır. Bugünkü gibi herkesin evinde şahsî mushaflar da yoktur. Tertibin fark edilmesi birazda âyetleri görsel olarak takip etmeyle alakalıdır.

Tabiin döneminde tefsir, yeni yeni gelişmeye başlamış, genelde kapalı lafızların izahı tercih edilmiştir. Âyetlere dair rivayetler ve hadislerin tedvini ise devam etmektedir. Sahabe ve tabiin döneminde bu ilme dair rivayetlerin pek gelmeyeşinde bazı sebepler söz konusudur. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Kur'ân'ın reye dayalı tefsirinde ilk zamanlarda ihtiyatlı davranılması.

2. Âyetlerin anlaşılmasında öncelikli ihtiyaçların tarihî, kelâmî ve fikhî konularda yoğunlaşması.

3. Münâsebet ilminin de ictihadî olması ve derin analizler gerektirmesi gibi temel sâikler sahadaki çalışmaların gelişimini geciktirmiştir.

Kaynaklar, âyetler ve sûreler hakkındaki münâsebetten ilk bahseden kişinin Bağdat'ta yaşayan Ebû Bekr en-Nisâburî (ö. 324/936) olduğunu belirtirler. Ona bir âyet okunduğunda, bu, neden şu âyetin yanına yerleştirilmiştir? Bu sûrenin diğer sûrenin yanına konulmasındaki hikmet nedir? diyerek tefekküre daldardı. Kendisi, beldesindeki âlimleri, münâsebet ilmini bilmeyişlerinden dolayı tenkit etmiştir.¹⁸ Kendisinden yaklaşık iki asır sonra Ebû Bekr İbnü'l-Arabî de (ö. 543/1148) kendi döneminden yakınmasını şöyle ifade etmektedir:

“Allah (c.c.) bize bu konuya eğilmeyi nasip etti. Fakat pek ilgi göstereni bulamadık. Halkın yanlış değerlendirmelerine maruz kaldık. Bu yüzden telifi bırakıp neticeyi Allah'a havale ettik.”¹⁹

¹⁷ Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 14-25.

¹⁸ Ömer Nasûhi Bilmen, *Tefsir Târîhi*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973), 1/122.

¹⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/36. Suyûtî, *el-İtkân*, 3/369.

Kendisi ile çağdaş olan ve Kur'ân'ın i'câz ve belâğatını ustalıkla sergileyen Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) bazı âyetlere getirdiği münâsebet dair izahlarla, bu ilmin görünürlük kazandığını söyleyebiliriz.²⁰ Kendisi Bakara 6. âyetten 27. âyete kadar hemen her âyetin münâsebet vecihlerini açıklayarak bu ilmi, tefsire sistematik bir şekilde koymaya başlamıştır.²¹ Bu ilim Zemahşerî ve İbnü'l-Arabî'den önce âyetler üzerinde münferit fikirler düzeyinde varlığını devam ettirmiştir. Fahreddin er-Râzî'nin bazı münâsebet vecihlerini verirken, hicri 2. ve 3. asırda yaşayan âlimleri kaynak göstermesi bu durumu teyit etmektedir.²²

Bu ilmin anlaşılmasında ve kabul görmesinde en büyük etkiyi büyük müfessir Fahreddin er-Râzî sağlamış, Kur'ân'ın inceliklerinin çoğunun âyetler ve sûreler arasına yerleştirdiğini: *أكثر لطائف القرآن مودعة في الترتيبات والروابط.* "Kur'ân'ın inceliklerinin çoğu tertip ve bağıntılarında yer almaktadır." diyerek vurgulamıştır.²³

Kendisinden sonra da bu sahada birçok âlim eser vermiştir. Bu müfessirleri şöyle sıralayabiliriz: Ebû'l-Hasan el-Harallî (ö. 637/1289), İbn Ebi'l-İsbâ' (ö. 654/1256), Muhammed b. Abdullah el-Mursî (ö. 655/1257), Kadı Beydâvî (ö. 685/1286), İbnü'n-Nakîb el-Makdîsî (ö. 689/1298), Ebû Ca'fer el-Endülûsî (ö. 708/1308), Ebû'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310), Nizâmeddîn en-Nisâburî (ö. 728/1327), Ebû Hayyân el-Endülûsî (ö. 745/1344), Adûddin el-Îcî (ö. 774/1372) Burhaneddin ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) el-Mehâimî (ö. 835/1431).²⁴

Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz müfessirlerden sonra ise, bu ilmi merkeze alarak ve eserine *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-Âyi ve's-Süver*, ismini verecek hacimli bir tefsir kaleme alan Bikâî gelmiştir. Bikâî, Râzî'den sonra bu ilme büyük bir ivme kazandıran zatlardan biridir. Tefsirini münâsebet ilmine hasretmesi dolayısıyla sûre ve âyetler arası münâsebet çeşitlerini çok yönlü bir şekilde ele almıştır. Eser bu sahadaki temel başvuru kaynakları arasındadır.

Bikâî'den sonra Suyûtî sadece sûreler arası münâsebeti ele alan bir eser kaleme almıştır. Nimetullah Nahcivânî (ö. 920/1514) ve Hatîb Şirbinî (ö. 977/1569) ise, âyetler ve sûreler arası münâsebeti önem veren müfessirler olarak dikkat çekmektedirler. Ebûssuûd Efendi (ö. 982/1574) münâsebet hususunda tefsirinde detaylı bir izahat yapmaktan ziyade, manaya açıklık getirecek ölçüde değerlendirmelerde bulunmuştur. Hacimli bir tefsir vücuda getiren Şihâbuddin el-Alûsî (ö. 1270/1854), eserinde bu ilme çokça yer veren âlimlerdendir.

²⁰ Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 39-43.

²¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 40-68.

²² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 10/113.

²³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 10/113.

²⁴ Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 50-55.

Günümüze gelince, 20. yüzyılda yazılan hemen çoğu tefsir münâsebet ilmine yer vermiş, özellikle bu asırda batıda fen ilimlerindeki büyük ilerleyiş İslam dünyasının kendisini sorgulamasına sebep olmuş, özellikle kevnî âyetlerin, insanın sosyal ve ruhî yönlerini nazara veren âyetlerin daha yakından incelenmesini tetiklemiş ve Râzî'nin çok önce dikkat çektiği gibi, Kur'ân'ın ince manalarını erişim için âyetlerin sıralanış biçimlerine dikkatleri yoğunlaştırmıştır.

Bediüzzamân Sâid Nursî (ö. 1379/1960), *İşâratü'l-i'câz* adlı 33 âyetten oluşan örnek tefsir çalışmasında, âyetlerdeki edatlar ve harf-i cerlerin dahi cümle içindeki münâsebetlerini göstererek bu sahadaki en müdakkik çalışmalarından birini kaleme almıştır.²⁵ Hamdi Yazır (ö. 1942) "*Hak Dini Kur'ân Dili*" adlı tefsirinde âyetler arası münâsebet ilişkisini, sebab-i nüzûl bilgisinin önüne geçirek bu ilmin önemini açıkça göstermiştir.²⁶ Kendisinin ve Seyyid Kutub'un (ö. 1966) "*Fi Zilâl*" tefsiri, âyet pasajları arasındaki münâsebet geçişlerinde çok özgün, edebî yaklaşımlar sunan tefsirler arasındadır.

Reşid Rızâ (ö. 1354/1935), Mustafa Merâğî (ö. 1335/1916), Abdulhamid Ferâhî (ö. 1349/1930), Konyalı Mehmet Vehbî (ö. 1368/1949), Mevdûdî (ö. 1399/1979) ve Hicâzî (1186/1773) bu ilme ehemmiyet vererek işleyen dönemin diğer müfessirleridir. Son olarak, Tâhir b. Aşûr'un (ö. 1394/1973) "*et-Tahrir ve't-Tenvir*" adlı eseri farklı münâsebet vecihleri getirme yönündeki başarısıyla dikkat çekmektedir.²⁷

1.3. Münâsebetü'l-Kür'an'ın Çeşitleri

Münâsebet ilişkilerini örgülemek için bir başlangıç noktası gerekmektedir. Bu da sûrenin ilk âyeti veya anlaşılabilir ilk cümlesi olmalıdır. Hatta münâsebetin başlangıç noktası bazı sûrelerde yer alan hurûf-u mukatta'lardır denebilir. Nitekim, Zerkeşî sûre başlarındaki harflerin, sûrenin genel muhtevasıyla hem lafzî hem de mana yönüyle yakın bir ilişkisi olduğunu dair bir görüş sunmuş ve buna dair çeşitli örnekler vermiştir.²⁸ Münâsebetin Kur'ân-ı Kerîm'de uygulanmasıyla ortaya çıkan türleri de şöyledir:

1. Âyet içi münâsebet

a) Âyet-i kerîmedeki harflerin uygunluğu ve lafız mana münâsebeti.

²⁵ Bk. Bediüzzaman Saîd Nursî, *İşâratü'l-i'câz*, çev. Abdulmecid Nursî, (İstanbul: Envâr Neşriyat, ts.) 12-212.

²⁶ Tefsirin yazımında izlenecek usûle dair TBMM ile yapılan mukavele maddelerinin ilk sırasında, âyetler arasındaki münâsebetlerin gösterilmesi yer almaktadır. Bk. Mustafa Bilgin, "Hak Dini Kur'ân Dili", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 15/153. Örnek olarak, el-Bakara, 6-7; 8-20; 21-25; 26-27; 30-39; 40-46; 47-48; 49; 50. âyetlerinde pasajlar arası geçiş münâsebetlerindeki izahlarına bakılabilir. Bu hususiyet tefsirin hemen tamamında takip edilmiştir.

²⁷ Bk. Bakara 2/96, 158; Âl-i İmrân 3/10-11; el-Mâide 5/5; Muhammed 47/20-21; Mutaffifin 83/18-21 âyetlerine ait farklı münâsebet örnekleri için bk. İbn Aşûr, *et-Tahrir*, 1/617; 2/58; 3/171; 6/120; 26/106; 30/203.

²⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/169.

- b) Kelimelerin birbiri ile münâsebeti.
- c) Cümleler arası münâsebet ve insicam.
- d) Âyet sonları (hâtimetü'l-ayât) nın âyetin başı ile münâsebeti olmak üzere dört kısımdır.

2. Âyetler Arası Münâsebet

- a) Peşpeşe zikredilen âyetler arası münâsebet.
- b) Peşpeşe zikredilmeyen âyetler arası münâsebet olarak ikiye ayrılır.

3. Sûre İçi Münâsebet ve İncicâm

- a) Sûre-isim münâsebeti.
- b) Sûre ve mukaddimesi arasındaki münâsebet.
- c) Sûrenin konuları arası münâsebet.

d) Sûrenin başı ve sonu arasındaki münâsebet olmak üzere 4 alt başlıktan oluşmaktadır.²⁹

Münâsebet ilmine göre, müfessirler, âyette yer alan kelime veya kelamın bir sonraki ile değil bir öncesi ile münâsebetini daha çok dikkate almışlardır. Münâsebet ilminde, hatırı sayılır bir yeri olan Râzî, inceleyeceğimiz Alak sûresindeki münâsebet ilişkisini “İkrâ” lafzından değil, ikinci kelime olan “*bismi rabbike*”den başlatmış ve bi harf-i cerinin muhtemel anlamları ile “İkrâ” lafzı arasındaki münâsebete değinmiştir. Bu tutumunu tefsirinde de genel olarak sürdürmüştür.³⁰ Ne var ki, burada mananın kendisi ile örgüleneceği ana maksadın çok iyi tespit edilmesi; ilk cümle, kelime ve harf üzerinde çok boyutlu düşünülmesi ilk önemli aşamadır.

1.4. Anlam Vecihlerinin Oluşmasındaki Temel Âmiller

Âyetin öncesi ile olan münâsebet yönünün hem Kur'ân'ı-Kerîm'in bir i'câzı (mûcizevî yönü) olarak hem de müfessirlerden kaynaklı sebepler dolaşısıyla birden fazla olabileceğini dikkate almak gerekir. Bunun sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Kelimenin birden çok lügat anlamının işâret ettiği vecihler.
2. Âyetin iniş sebep veya sebeplerine bağlı olarak anlam alakalarının çeşitlenebilmesi.
3. Âyetlerde lüzum oluşmadıkça özel isim verilmeyip, yer, zaman, muhataba ait bilgilerin mücmel bırakılmasının sözün anlam alanını genişletmesi ve bunun zihne getirdiği çağrışımlarla oluşan âyetler arası münâsebetler.
4. Kur'ân'ın tüm zamanlara bir hitap oluşu nedeniyle, eşyaya dair yeni ilmî bulgularla idrake yansıyan manaların, âyetin anlam alanında olduğunun

²⁹ Ali Yılmaz, *Fahrettin er-Razî'nin et-Tefsiriü'l-Kebîr Adlı Tefsirinde Tenasüb ve İnsicam*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 1996), 2-5.

³⁰ Yılmaz, *Fahrettin er-Razî'nin et-Tefsiriü'l-Kebîr Adlı Tefsirinde Tenasüb ve İnsicam*, 37.

fark edilmesiyle oluşan münâsebet çeşitleri.

5. Müfessirlerin yorum farklılıklarına bağlı değişebilen münâsebetler.
6. Bazı âyetler veya pasajlar arası münâsebeti kurmadaki zorluklar.

2. ALAK SÜRESİNİN İLK BEŞ ÂYETİ

Alak sûresinin ilk beş âyetinin son ilâhî kitap olan Kur’ân-ı Kerîm’in ilk vahyedilen âyetleri olması, hem âyetin indiği zât-ı âli olan peygamberimize bakan yönü hem de bu âyetleri okuyan tüm zaman ve mekânlardaki insanlara olan mesajı itibariyle, üzerinde itina ile tefekkür etmeyi gerektirmektedir. İlk âyetler olması hasebiyle de zaten dikkatleri üzerine çekmiştir.

Rabbimizin bu ilk kelâmında kullandığı kelimeler, tamlamalar ve cümlelerin anlamları ve manalar arasındaki ilişkileri daha yakından inceleme imkânı sunan Kur’ân ilimlerinin başında *münâsebetü'l-Kur’ân* ilmi gelmektedir.

Gerek ‘bilgi çağı’ vurgusu altında gerekse okumanın önemi bağlamında güncelliğini koruyan “oku” emrinin anlamı üzerinde durmak istiyoruz. Yukarıda bahsi geçtiği üzere mana zincirindeki ilk kelime veya kelamın tahlili ayrı bir önem arz etmektedir. “Oku” emrinden başlayıp “*insana bilmediklerini öğretti.*” âyetine kadar, ilk beş âyete yerleştirilen ve insanın mana dünyasına ekilmek istenen İslam’ın temel ilke ve mesajlarını incelemeye çalışacağız.

2.1. Birinci Âyetin Münâsebetleri

“*Yaratan Rabbinin adıyla oku!*”³¹ اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ

2.1.1. İkra (oku) Emri

“Oku” emri bir şeyi yazılı metinden veya hafızadan okumak anlamında kullanılmıştır. “*Sen bundan önce bir kitap okumuyordun...*”³² Bu âyette okumanın özellikle yazılı olanına dikkat çekilirken, فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ “*Kur’ân okuyacağın vakit, o kovulmuş şeytandan Allah’a sığın.*”³³ âyetinde ise, Peygamberimizin sözlü tilaveti “okuma” olarak nitelenmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de “Ka-re-e” kök fiilinin sadece *Kur’ân okuma* bağlamında kullanılmış olması, dikkatlerden kaçmaması gereken önemli bir husustur.³⁴ Elmalılı, “okuma” kavramını daha geniş bir şekilde şöyle ifade etmektedir:

³¹ *Kur’ân-ı Kerîm Meali*, çev. Hayreddin Karaman vd. (Ankara: Diyanet Vakıf Yayınları, 1997) el-Alak 96/1.

³² el-Ankebût 29/48.

³³ en-Nahl,16/98.

³⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/217; Râğîp el-İsfehânî, *el-Müfredât*, çev. Yusuf Türker, (İstanbul: Pınar yayınları, 4. basım 2016), 1190. Bu fiilin Kur’ân-ı Kerîm’de yazılı ve ezberden okuma veya okunan şey anlamında kullanıldığı âyetleri görmek için bk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. *el-Mu’cemu'l-muhfehres li elfâzi'l-Kur’âni'l-Kerîm*. (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1364.), “k-r-e”, 675-676.

“Kıraât, gerek ezberden ve gerek yüzünden, gerek gizli ve gerek açık mutlak olarak okumak demektir. Kitabın kitap olması için, gerçekten yazılmış olması şart olmadığı gibi, okumak için de mutlaka yazı şart değildir. Gözle mütalaaya (okumaya), zihinden hatırlamaya okumak demek de mecazdır. Sözün hakiki anlamıyla, kırâetin kemali de ezbere okumaktır.”³⁵

Âyetteki, “oku” ifadesi ile özellikle “Kur’ân oku” manası kastedildiği söylenebilir. Ne var ki, âyette ‘sana vahyedeceğimiz Kur’ân’ı oku’ buyrulmamış, ‘oku’ emrinin nesnesi zikredilmemiştir. Böylece âyet, vahyi sadece Kur’ân-ı Kerîm’le sınırlandırmamıştır. Vahy-i metlûv olan Kur’ân aynen okunmuş ve yazdırılmışken, hadis-i kutsî gibi vahy-i gayri metlûvler ise peygamberimiz tarafından dikte edilerek yazdırılmamış fakat okunmuştur.³⁶

“Okuma” fiili Türkçe’de anlam genişlemesine uğramış ve bir şeyi “anlama, tefekkür etme” manası da kazanmıştır. Ne var ki, okuma fiili için gerek âyetlerdeki kullanımlarda gerekse Arapça lügatlerde böyle bir anlam yer almamaktadır. Bu nedenle kimi tefsirlerde geçtiği üzere,³⁷ “oku” emrindeki kapsamı artırmak için, bu fiile “*ders ve ibret alma, kavrama*” veya “*evreni oku, kendini oku*” gibi anlamlar yüklememek, tefekküre davet eden başka Kur’ân âyetlerindeki fiillerle yetinmek gerektiğini düşünüyorum.

Özellikle ilmî ve teknik gelişmelerde batı toplumu karşısındaki üstünlüğünü kaybeden ve fiili, zihnî ve hissî düzlemde mengeneye alınan müslüman coğrafya, bu çevrelemeye düçâr kalmanın maddî sebeplerinin başında, dünyevî bilgi üstünlüğünü batılılara kaptırmak olduğunu acı tecrübelerle anlamış, bunu tekrar elde edebilmek ve mensuplarına moral vermek adına, kimi yorumcuların İslam’ın ilk emri olan “*oku*” cümlesine kelimenin tarihî bağlamının dışında anlam ve hedefler yükledikleri görünmektedir.³⁸ Nitekim, “*Kendini okumak, evreni okumak*” ifadeleri bunların başında gelmektedir.

³⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, (İstanbul: Azim Dağıtım, İstanbul, ts.) 9/323.

³⁶ Bu hususu delillendiren bir âyet meâlen şöyledir “Hz. Peygamber, eşlerinden birine gizlice bir söz söylemişti. Fakat eşi, o sözü başkalarına haber verip Allah da bunu Peygamber’e açıklayınca, Peygamber bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti. Peygamber bunu ona haber verince eşi: Bunu sana kim bildirdi? Diye sordu. Hz. Peygamber de bilen, her şeyden haberdar olan Allah bana haber verdi, dedi.” (et-Tahrim, 66/3) “*Bunu sana kim bildirdi?*” âyetinde geçen “*منها*” “*Bunu*” lafzı, Allah’ın (c.c.) peygamberimize bildirdiği vahiydir. Fakat bu sözler Kur’ân’ın başka âyetlerinde tasrih edilmemiştir. Bu âyet, Allah’ın (c.c.) istediği vahyî bilgilerin Kur’ân’a alındığını ve vahy-i gayri metlûv sınıftaki vahiylerin mevcudiyetini gösteren Kur’ânî bir delil niteliğindedir.

³⁷ “Âyette Hz. Peygamber’e emredilen okumanın konusu belirtilmemiştir; çünkü başta kendisine indirilen vahiy ve kozmik evrendeki âyetler olmak üzere, okunması yani üzerinde inceleme yapıp zihin yorarak hakkında bilgi edinilmesi, ders ve ibret alınması gereken her şeyi tanıması, hakikatini anlayıp kavraması istenmektedir.” Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.) 5/651.

³⁸ “*Hilkatin bütün safha ve kademelerinde Cenâb-ı Hakk’ın plân ve programını okumak sûretleyle O’nun yegâne yaratan olduğunu idrâk etmek de “oku!” emrinin kapsamına girmektedir.*” Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, (İstanbul: Anadolu Yayınları, 1987), 13/6892-6894.

Kişinin evreni ve kendisini okuması yani anlamasına dair mesajlar görüleceği üzere zaten ilk beş âyetin içinde yer almaktadır. Ne var ki bunları “oku” lafzının içine yerleştirmek Kur’ân’ın iç bütünlüğü ve nüzûl dönemi kullanılan lügate göre doğru gözükmemektedir.

Konu ile ilgili bir başka husus, Cebrâil’in üç kez tekrarladığı “oku” emrine karşılık ilk âyette bunun birkez geçmesidir. Elmalı Hamdi Yazır bu hususa gayet yerinde şöyle bir açıklama getirmektedir:

“İlk iki “oku” emri henüz Kur’ân değil, okuma denilen işe başlamak için heceleme cinsinden hazırlayıcı bir emir-i teklif idi. Kur’ân, üçüncü defaki sıkıştırılmadan sonra olan iş bu “Rabb’inin adıyla oku!” emri ile başlamıştı. Şu hâlde bu emir, ilk inmesinde hem yaratıcı bir mahiyette Hazreti Peygamber’i okumazken okur yapmış, hem öğretici bir şekilde nazmı ile okunanı belirtmeye başlamış, hem mânâsı ile ilk vazifenin böyle yaratan, terbiye eden Allah’ı (c.c.) tanıtmak ve onun ismiyle okumaya başlamak olduğunu yükümlü tutmak şeklinde anlaşılmalıdır.”³⁹

Vahyin “oku” emir fiili ile başlaması da üzerinde durulması gereken diğer bir başlıktır. Müfessirlerin bunun sebebi hakkında çeşitli tahlilleri olmuştur:

1. Bu kullanım, Resûlullah’ın kendisine söyleneni aynen aktardığının bilinmesi içindir. Ayrıca bu, onun nübüvvetine bir delildir.

2. Gökten gelen vahyin insanların birbirine olan hitabı gibi olmadığını anlaşılması içindir.

3. Hitabın silsilevî olarak Cibril’den Peygambere, kendisinden de diğer insanlara aktarılması gereken bir şey olduğuna dikkat çekmek içindir.⁴⁰

4. Henüz bir yazılı metin veya ezberinde bulunan bir âyet olmamasına rağmen Peygamberimize “oku” buyrulması, sana söyleyeceklerimizi hem şimdi hem de gelecekte kullarıma oku anlamındadır.⁴¹

5. İlk vahyin “oku” emriyle başlaması ve bu emrin iki defa tekrar edilmesi, okumanın ve ilmin dinde ve insan hayatında ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.⁴²

6. “Kur’ân okunduğu zaman onu dinleyin” âyetinin de ifadesiyle, ‘oku emri’nin muhatablarının “işittik ve itaat ettik” tutumu içerisinde olmaları gerektiğini göstermektedir.

2.1.2. “Bi” Harf-i Cerinin “Oku” Emriyle Münâsebeti

Oku emri üzerinde sunduğumuz izahatlerden sonra, şimdi münasebet

³⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 9/323.

⁴⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*. çev. Bekir Topaloğlu, vd., (İstanbul: Ensar Yayınları, 1430/2019), 17/290.

⁴¹ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, (Tunus: Dâru’t-Tûnusiyye, 1984), 30/435.

⁴² Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.) 5/650.

ilminde esas alınan bir yöntem olarak, ikinci kelimenin birincisi ile yani makbül ile olan ilişkisini tahlile geçebiliriz.

اَفْرًا بِاسْمِ رَبِّكَ isim tamlamasındaki ب harfinin muhtemel çeşitli anlamları ile ikrâ fiili arasında farklı anlam münasebetleri oluşmakta, bu manayı çeşitlendirmektedir. Müfessirlerin bu husustaki izahlarına göre oluşan anlamlar şöyledir:

1. Harfin istiâne anlamına göre, “Rabbinin adıyla meded (yardım) umarak, oku” demektir.

2. Musâhabe anlamına göre ise “Bu fiili sırf Rabbin için, Rabbin rızası için yap” manasındadır.

3. ‘Bismirabbike’ tamlaması irab yönüyle haldir. Buna göre takdir şöyledir: “Rabbinin adıyla (başlayarak) oku”⁴³

4. Be zaittir. Manası, “Rabbinin adını oku” anlamındadır. Ebû Ubeyde'nin bu yaklaşımını Râzî⁴⁴ ve Alûsî⁴⁵ isabetli bulmamıştır.

Yukarıdaki anlamların hepsi Kur'ân'ın bir icâzıdır. Zirâ bu hedefleri birçok Kur'ân âyetinin teyid ettiği de bilinmektedir. Diğer taraftan daha bu ilk tahlilde daha önce bahsi geçen münasebet vecihlerinin çeşitlenme sebeplerine de tanık olunmaktadır.

2.1.3. Rubûbiyetin Ulûhiyete Tercih Edilmesi

Bu ilk âyetlerde rubûbiyetin ulûhiyete yani “ilâhike” değil de “rabbike”nin tercih edilmesi, Râzî dışında müfessirlerin pek temas etmedikleri bir konudur. Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de dokuzyüzden fazla yerde Rabb sıfatıyla anılmaktadır.⁴⁶ Münâsebet ilminde de bir imam olan Râzî mevzuyu müdakkik bir bakışla ele aldığı için onun izahatlarını topluca sunmak istiyoruz. Râzî konuyu bir soru üslûbü ile dikkatlere sunar ve şöyle der:

“Rabb” fiili sıfatlardan; ‘Allah’ ise, zâtî isimlerdendir. Halbuki zâtî isimler, fiili isimlerden daha kıymetlidir. Bir de biz, ‘Allah’ isminin, ‘Rabb’ isminden daha yüce ve kıymetli olduğunu pek çok deliller ile delillendirdik. Ama, Cenâb-ı Hak burada böyle buyurmuş, maruf besmelede dediği gibi ‘Allah’ın adıyla oku...’ dememiştir (niçin)?

⁴³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/215; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 30/435; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali, *el-Bahrul-muhîr*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd., (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 8/488.

⁴⁴ 1) Eđer bunun manası, “Rabbinin ismini an” olsaydı, o zaman Hz. Peygamber'in (s.a.v.), buna karşılık, “Ben okuma bilmiyorum” demesi güzel ve yerinde olmazdı. Çünkü buna göre bu söz, “Ben Rabbimin ismini anmayacağım” manasında olurdu. 2) Bu manada böyle bir emir, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) uygun düşmez. Çünkü Hz. Peygamber'in zaten Allah'ın zikrinden başka işi yoktur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak'ın ona, hep meşgul olduğu şeyle meşgul olmasını emretmesi, nasıl uygun olurdu. 3) Böyle değerlendirmede hiçbir fayda elde etmeksizin bâ harfini zayi etmek vardır. Bk. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb (Tefsir-i Kebir)*, çev. Sadık Kılıç vd., (İstanbul: Akçağ Yayınları 2004), 23/254.

⁴⁵ Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Râhu'l-me'ânî*, thk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, ts.), 30/179.

⁴⁶ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, 13/6896-6898.

Cevap: Allah Teâlâ böyle buyurmakla ibadeti ve zâtî sıfatlarını tanımayı emretmiştir. Halbuki zât ismi, herhangi bir şeyi gerektirmez. Kulluğu gerektiren şey, fiili sıfatlardır. Böylece, ‘Rabb’ ismi, taâte daha fazla teşvikkâr olmuş olur. Ayrıca, bu sûre, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) korktuğu dönemde kendisine nâzil olan ilk sûrelerdendir. Binâenaleyh, Allah Teâlâ kendisinden bu korkunun zail olması için, ona bu yumuşak ifade ile hitap etmiş ve adeta ‘O seni, eğitendir, yavaş yavaş kemâle erdiredir. Daha nasıl O, seni korkutsun?...’ demek istemiştir. Böylece bu metod, şu iki şeyi ifade etmektedir:

1. ‘Seni, ben eğittim. Dolayısıyla, sana ifa (karşılığı) gerekir. Bu sebeple sen tembel duramazsın...’ denilmiş olmaktadır.
2. ‘Bir işe başlamak, o işi tamamlamayı gerektirir. Ben seni, şunca zamandan beri eğitiyorum. O halde, daha seni nasıl zayı ederim ki?..’ Yani, ‘Sen, bir ‘alak’ iken de senin terbiyeni, seni eğitmeyi, büyütmeyi bırakmadım. Binâenaleyh sen, muvahhid, beni tanıyan nefis ve harikulade bir varlık haline geldikten sonra da ben seni nasıl zayı edebilirim?’ demektir.”⁴⁷

2.1.4. ‘Rabb’ Lafzının ‘İsim’ Kelimesiyle İlişkisi

er-Rabbü: ‘Bir nesneyi kemâl, olgunluk veya yetişkinlik sınırına ulaşıncaya kadar aşama aşama inşâ etmek, besleyip büyütme veya yetiştirmek’ anlamına gelir.⁴⁸ Rab ifadesi mutlak anlamda sadece Allah Teâlâ için kullanılır. “Onun size, ‘Melekleri ve peygamberleri rabler edinin.’ diye emretmesi de düşünülemez. Siz müslüman olduktan sonra, o size hiç inkârı emreder mi?”⁴⁹ âyeti mutlak anlamda melek ve peygambere “rab” denilemeyeceğini göstermektedir.

Bununla birlikte, izafet yolu ile Allah Teâlâ’dan başkaları için de *sahip, yönetici* anlamında kullanılmıştır. Rabbetü’t-dâr: ev sahibi demektir. Âyette Hz. Yûsûf “Onlardan, kurtulacağını bildiği kimseye dedi ki: Beni rabbinin (efendinin) yanında an, (umulur ki beni çıkarır). Fakat şeytan ona, rabbine (efendisine) anmayı unutturdu.”⁵⁰

2.1.5. ‘Rabbike’ de Yer Alan ‘Ke’ Zamirinin ‘Rabbe’ İzafesi

Bu izafetteki münâsebet ilişkisi hakkında çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır ki bunlardan birini İmâm Mâturîdî şöyle ifade etmektedir:

“Varlıkların bir bütün halinde, ‘Göklerin ve yerin rabbi, her şeyin rabbi’ şeklinde Allah’a (c.c.) nispetinde Cenâb-ı Hakk’ın yüceltilmesi söz konusu iken, özel olarak bazı isimlerin ‘Allah’ın devesi’⁵¹ ‘Allah’ın mescitleri’⁵² şeklinde Allah’a (c.c.) izafesinde ise bu şeylerin yüceltilmesi esas alınmıştır. Bu âyette ‘senin rabb’in’ ifadesiyle de peygamberimizin şanınin yüceltilmesi gözetilmiştir.⁵³

İbn Âşûr ise başka bir münâsebeti şu şekilde izâh etmektedir: “Ya da bu

⁴⁷ Râzi, *Mefâtihu'l-gayb (Tefsir-i Kebir)*, 23/254-255.

⁴⁸ Râğıp el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 585.

⁴⁹ Âl-i İmrân 3/80.

⁵⁰ Yûsuf 12/42.

⁵¹ eş-Şems 91/13.

⁵² el-Bakara 2/114.

⁵³ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Ku'rân*, 17/292.

kullanım, Resûlullah için rubûbiyet nimetinin aşama aşama tamamlanacağını bildirmek içindir.”⁵⁴

2.1.5. ‘Halak’ Fiilinin ‘Rabb’ Lafzına Sıfat olması ile Oluşan Münâsebet

Müşriklerce putlar, “rabler” olarak anılmaktaydı, fakat bunlara yaratıcılık vasfı verilmiyordu.⁵⁵ Âyette tekil olarak zikredilen *er-Rab* ismi, hem kendisine yaratıcı sıfatı eklenerek diğer rablerden ayırıştırılmış,⁵⁶ hem de ‘senin ondan başka rabbın yok’ anlamı vurgulanarak müşriklere bir mesaj verilmiştir.⁵⁷

2.2. Birinci Âyete Genel Bakış

Âyete insanların müşahede ettiği yaratılış vurgusu ile başlanmıştır. Bu yöntem düşünce ve tasavvur için daha münasiptir. Ayrıca Allah’ın varlığı, kudreti ve hikmetini göstermek adına ikna edici çok güçlü bir delil kullanılmıştır. Âyet daha ilk cümlelerinde, varlıklar için ilk vacip olanın Allah’ın bilinmesi olduğunu ve bunun da en açık şekilde onun fiillerine bakmakla elde edilebileceğini göstermektedir.⁵⁸

Diğer taraftan âyette insana imtihan ve seyahat yurdu olan bu dünyada, saadeti için doğru bir rotaya nasıl gireceği ifade edilmiş olmaktadır. Bu ilk âyet Seyyid Kutub’un ifadesiyle şunları bildirir:

“Rasûlullah’ın Yüceler Yücesi ile bağlantı kurduğu ilk anda inen bu biricik bölümle evet bu bölümle, iman düşünce sisteminin geniş olan temeli atılmış oldu. Her iş, her davranış, her adım, her çalışma Allah’ın adı ile, O’nun adına yapılır. Allah’ın adı ile başlar, Allah’ın adı ile yürür, Allah’a yönelir ve sonuçta O’na varır.”⁵⁹

3. İKİNCİ ÂYETİN MÜNÂSEBETLERİ

﴿حَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ﴾ “O, insanı “alak”dan yarattı.”⁶⁰

3.1. Önceki Âyetle Münâsebeti

Birinci âyetteki ‘yaratan rab’ vurgusundan sonra ikinci âyete insanın yaratılmasından bahisle devam edilmesi hakkında, İsmâil Hakkı Bursevî’nin (ö. 1137/1725) açıklaması şöyledir:

“İnsanın yaratılışı ile başlanması, Allah’ın ona lütfettiği nimetlerin ilki olmasındandır. Ayrıca, insanın yaratılışından başlamak, Allah’ın varlığını; kudretinin, ilminin ve hikmetinin kemâlini göstermesi açısından en güçlü delil oluşundandır.

⁵⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 30/439.

⁵⁵ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 30/180.

⁵⁶ Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, thk. Seyyid b. Abdilmaksur b. Abdirrahman, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.), 6/308.

⁵⁷ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali, *el-Bahrul-muhîr*, thk. Âdil Ahmed Abdülmecûd vd., (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-İlmiyye, 1993), 8/488.

⁵⁸ Bikâî, *Nazmü’d-dürrer*, 8/482.

⁵⁹ Seyyid Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, (Kahire: Dâru’s-Şurûk, 1423/2003) 6/3939.

⁶⁰ el-Alak 96/2.

Bu sebeple Allah Teâlâ, Resulünün buna şahitlik etmesini ve kıraatte bu konunun üzerinde özellikle durmasını istemiştir.”⁶¹

3.2. İkinci Âyetin Kelimeleri Arasındaki Münâsebet

3.2.1. “Alak” Lafzının Tercih ve Hem “el-insan” Hem de “Haleq” Lafızları ile Münâsebeti

Alak’ın cem’i olarak getirilmesi, ‘insan’ lafzının çoğul oluşundandır. Böylece 1. âyet ile 2. âyetin fasılları yani son harfleri “kaf” harfiyle bitmiş ve lafzî bir insicam ilişkisi oluşturmuştur. 3. 4. ve 5. âyetlerin son harfleri de “mim” harfi ile bitmekte ve bir seci oluşturmaktadır.

Âyette insanın yaratılış evrelerinden olan ‘alak’ın vurgulanması dolayısıyla hem âyetin diğer kelimeleri arasındaki münâsebet hem de birinci âyetle ilişkisi bağlamında izahlar yapılmaya çalışılmıştır. Mâturîdî, *“İnsan gerçekte sadece ‘mudğ’a’dan, yani bir çiğnem et parçasından yaratılmaktadır. Allah insanın yaratılışını ancak buna nispet etmiştir. Bu arada anlık özellikleri dikkate alınarak belirtilen diğer nesnelere de nispet etmiştir.”*⁶² diyerek bir değerlendirme yapmıştır.

Ebüs-suûd Efendi *“İnsanın yaratılış aşamaları içinde toprak ve nutfe de olmasına ve bu iki maddeden insanın oluşumunun daha uzak bir durum olarak algılanmasına rağmen ‘alak’ın tercih edilmesindeki sır, alakın Allah’ın kudretini göstermeye daha kuvvetli bir delil olmasından olabilir.”*⁶³ diyerek, ‘alak’da var olan fakat pek bilinmeyen bir özelliğine işâret etmiştir. Râzî ise insanın yaratılışını yüceltmek ve onun fitratının ilginçliğine işâret etmek için olabileceğini söylemiştir.⁶⁴

İbn Atiyye, “alak” ile Hz. Adem’e değil diğer canlılara işâret edildiğini, “alak”ın da kafirler tarafından bilindiğini, ilk âyetlerde yaratılışın asıl unsurunun zikredilmeyip, onların duyunca kabul edebilecekleri bir aşamasından başladığını iddia etmiştir.⁶⁵ Ne var ki, alak’ın kelime anlamı olan “kan” ve “kan emen sülük” anlamı bilirse de alak’ın mahiyeti tam bilinmemektedir. Hatta günümüze kadarki süreçte klasik tefsirlerde “alak”ın “kan emen sülük” anlamı üzerinden bir tefsir yapılmamıştır. Bu yaklaşımların haricinde İbn Acîbe (ö. 1809)⁶⁶ ve Şenkitî (ö. 1974)⁶⁷ tarafından anlaşılabilir düzeyde bazı

⁶¹ İsmâîl Hakkî Bursavî, *Rûhu’l-beyân*, (Beyrût: Dâru’l-fikr, ts.) 10/472; Bikâî, *Nazmü’l-dürer*, 8/482.

⁶² Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Ku’rân*, 17/291.

⁶³ Ebüsuûd Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdü’l-akli’s-selim ilâ mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm*, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-türâsi’l-Arabî, ts.), 9/177.

⁶⁴ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 32/217.

⁶⁵ İbn Atiyye el-Endülüsi, *el-Muhareru’l-vecîz fî tefsiri’l-kitâbi’l-azîz*, thk. Abdusselam Abdüşşâfi Muhammed, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1422/2002), 5/505.

⁶⁶ İkinci âyet, özellikle ‘alak’ lafzı, dinin başlangıcının insanın yaratılışının başlangıcına benzediğine, yani önce zayıf olarak başlayıp sonra kuvvetlendiğine ve sonunda kemale eriştiğine işâret etmektedir. İbn Acîbe Ahmed b. Muhammed el-Hasenî, *el-Bahru’l-medîd*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1422/2002), 7/328.

⁶⁷ Âyette nutfe aşamasının ifade edilmeyip ‘alak’ safhasından başlanması ile vahyin ilk süreci olan sadık rüyaların âyette zikredilmeden sonraki aşama olan doğrudan vahiy meleği ile muhatap

işârî yorumlar da yapılmıştır.

Getirilen izahlardaki kısmî eksikliğin sebebi, “alak”ın mahiyetinin geçmişte tam olarak bilinmemesinde aranabilir. Zira günümüz mikroskobik gözlemleri ve tıbbî gelişmeleri neticesinde nutfe, aşılınmış yumurta evresi iken, alak bunun anne rahmine tutunmuş evresine karşılık gelmektedir. Gerçek anlamda hamilelik süreci bu aşamadan sonra ciddiyet kazanmaktadır. Çünkü, rahme yapışan alaka doğuma kadar rahimden kan ve besin emerek gelişimini tamamlayacaktır. Bu nedenle ‘alak’ aşaması en kritik noktayı oluşturmaktadır. Diğer taraftan ‘alak’ kelimesinin sözlükte ‘pıhtılaşmış kan’ anlamından başka ‘kan emen sülük’ manası da mevcuttur ki, bu mana anne rahminden kan emen ‘alak’ın yani embiriyonun en temel işlevine işaret etmektedir. Ne var ki, geçmiş dönemde ‘alak’ hakkında müfessirlerin çok detay bilgileri mevcut değildi. Bu nedenle kelâm-ı ilâhideki sır, ümmet için şimdilerde daha çok açığa çıkmıştır. Resûlullah, âyetleri tüm yönleri ile bilmektedir fakat zât-ı alileri âyetleri ihtiyaç ölçüsünde tefsir etmişlerdir. Fakat ashâb-ı kirâmın âyetleri geniş ve derin bir düzeyde anlamış olmalarıyla birlikte, özellikle yaratılışla ilgili âyetlerin mahiyetine tüm yönleri ile vakıf olamamaları onlar için bir eksiklik değildir. Fakat Kur’an’ın eşyaya dair en derin bilgileri lafızlarında saklaması ve bunun insanlarca zamanla anlaşılması onun mucizeliğini gösteren kâmil bir vasfıdır.

“O insanı *alaktan* yarattı” âyetinin birinci âyetle alakasının ise şöyle olabileceğini düşünmekteyiz. İnsan nasıl ki anne rahmine tutunarak ve oradan beslenerek maddî olgunlaşma sürecini tamamlıyorsa, sende seni terbiye eden Rabbinin ismine tutunarak, ondan destek alarak vahyi insanlara okumaya başlamalısın.

Burada *er-Rab* terbiye eden büyüten anlamına gelmektedir ki, insanın görebildiği varlıklar içinde anne bunu en iyi yansıtan varlıktır. Annenin fiziki dünyasında da alakın tutunduğu ‘rahim’ bu anlamı karşılamaktadır.

4. ÜÇÜNCÜ ÂYETİN MÜNÂSEBETLERİ

إِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ “Oku! Senin Rabbin en cömert olandır.”⁶⁸

4.1. Önceki Âyetlerle Münâsebeti

Bu âyette daha çok *oku* emrinin ilk *oku* emri ile ilişkisi üzerinde durulmuştur. Âyette ikinci kez *oku* denilerek *muhallas* yapılmış ve tekrar aynı konuya dönülmüştür. Râzî bu hususta yapılmış izahları tefsirinde şu şekilde nakletmektedir. “Birinci ifadenin, ‘Önce kendin için oku!’; ikinci ifadenin de

olma aşamasının âyette anılması arasında bir benzerlik görmektedir. Nutfe henüz insan olmamıştır. Salih rüyayla da henüz peygamberlik görevi gelmemiştir. Muhammed Emin eş-Şenkîti, *Evdâü'l-beyân*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2006) Not: el-Mücâdele sûresinden sonrası öğrencisi Atiyye Muhammed Sâlim tarafından tamamlanmıştır. Alak yorumu öğrencisine de ait olabilir.

⁶⁸ el-Alak 96/3.

‘Tebliğ için oku...’; yahut birincisinin, ‘Cebrail’den öğrenmek için oku’; ikincisinin de ‘Öğretmen için oku’ yahut da ‘Namazında oku’ ve ‘Namazın dışında oku...’⁶⁹

Diğer taraftan Elmalılı, oku emrinin Allah’ı bilme yollarından hangisine dayandığına temas etmiş ve konuyu şöyle ele almıştır:

“Doğrudan doğruya yaratılışı incelemenin Allah’ı tanımaya delaleti akla dayanır. Okuma ve yazmada ise okuyan ve yazandan nakletme itibarıyla (Allah’ı tanımaya) işitmeye dayalı delaleti vardır. Bu şekilde Kur’ân akli delilleri de kapsamakla beraber onlar onun mânâsı olduğundan asıl kendi delaleti, sözle ve işitme yoluyla olan delalettir. Bu durumda oku emrinin ifade ettiği mana, ‘Peygamber, Allah’tan öğrenerek okuduğunu nakleder ve anlatır’ şeklinde olur. Kur’ân’ın ilk inen âyetinin, böyle akıl ve işitmeye dayanan delili kapsayan, tekvinî (var etmeyle ilgili), teşriî (kanun yapmaya ait) emirlerle oku oku diyerek ve okumanın, yazmanın, ilmin öğretilmesinin insana Allah’ın en büyük kereminden olduğunu hatırlatarak gelmesi elbette çok önemli ve çok dikkate değer.”⁷⁰

4.2. “el-Ekrem” Sıfatının Hem “Rabb” Hem de “Oku” Emriyle Münâsebeti

İsm-i tafdil kalıbında gelen “el-ekrem” sıfatı, en cömert anlamındadır. Birinci âyette vurgulanan ‘yaratana rab’ ifadesinden sonra, Rab için, rububiyet için zikredilen ikinci özelliştir. Burada ‘rab’ ile onun yaratma ve cömert olma vasıfları arasında umûm-husûs alakası oluşmuştur.

“*el-Ekrem*”in “oku” lafzı ile münâsebeti hakkında Mâtürîdî, Allah’ın (c.c.) Peygamberimize, Kur’ân’ı öğretmesinin tamamen kendisinin bir lütfu ve ihسانı olduğu ve “*el-ekrem*” lafzının lütufta bulunmanın zirve noktasını ifade ettiği görüşündedir.⁷¹

Bikâî’ye göre ise “el-ekrem” Allah’ın zât, sıfat ve fiiller yönüyle en yüce kemâle ve ahlaka sahip olup, kendisinde hiçbir noksan ve eksikliğin bulunmaması anlamındadır.⁷²

İlk 5 âyetin ortasındaki 3. âyette yer alan bu “el-ekrem” lafzı, münâsebet açısından hem 1. ve 2. âyetle hem 4. ve 5. âyet arasında çok güçlü bir anlam alakası oluşturmaktadır. Seyyid Kutub, yaratılışı çamurdan olan küçük bir varlığı, alak aşamasından alıp öğreten ve öğrenen bir insan seviyesine yükseltmesi Allah’ın bir cömertliği diyerek veciz bir alaka kurmuştur.⁷³

Râzî, bu ilişkiler ağını çok güzel ve ayrıntılı bir tahlile tabi tutmuş, görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

“Cenâb-ı Hak kendisini, önce, ‘insanı bir ‘alak’tan yaratmış’ olmakla tavsif etmiş, ikinci olarak da kendisini, “kalemle öğreten” olmakla nitelemiştir. Halbuki zahiren bu iki şey arasında bir münâsabet yoktur. Ancak ne var ki, gerçek şudur:

⁶⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/217; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 30/181.

⁷⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 9/325.

⁷¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 17/292.

⁷² Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 8/482.

⁷³ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur’ân*, 6/3939.

İnsanın hallerinin ilki ve başlangıcı, O'nun, bir "alaka" olmasıdır. Halbuki "alaka" adı bir şeydir. Hallerinin sonu ise, nesnelere hakikatlerini bilir bir duruma erişmeleridir ki, işte bu, mahlûkatta bulunması gereken mertebelerin en kıymetlisidir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, 'Sen bu en düşük mertebeden en üst mertebeye geçtin. Binâenaleyh, senin için, seni bu bayağı mertebeden o kıymetli duruma taşıyan ve geçiren, kudret sahibi bir müdebbirin olması gerekir.' demiştir. Sonra, bu ifadede, ilmin, insanda bulunması gereken sıfatların en kıymetlisi olduğuna dair bir tenbihat bulunmaktadır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, 'Yoktan var etmek, can vermek, güç-kuvvet sahibi kılmak, rızık vermek hususlarında keremdir. Ekrem olan ise, sana ilim verendir. Çünkü ilim, sonsuz bir şereftir" demek istemiştir."⁷⁴

5. DÖRDÜNCÜ ÂYETİN MÜNÂSEBETLERİ

اَلَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ "O, kalem ile öğretendir."⁷⁵

5.1. Önceki Âyetlerle Münâsebeti ve Kalem - Öğretme İlişkisi

Kalemle öğretme, önceki âyette yer alan Kerîm rabbin insana en büyük lütuflarının bir yansıması olduğu için, bu âyette de bir sebep-sonuç ilişkisi vardır. Cenâb-ı Hakkın bu yolla verdiği ihsanına Ebü'l-Leys es-Semerkindî (ö. 373/983) şöyle tercüman olmuştur: "Kalemde çok büyük faydalar vardır. Zira bütün ilim çeşitleri yazılmasaydı korunamazdı. İlahî kitaplar da ancak yazıyla nesilden nesile geçiyor. Yazmak olmasaydı din ve dünya ayakta durmazdı. Bundan dolayı Allah kullarına bunu öğrettiği için âdeta minnet ediyor. Zâtına şükredilsin diye tenbih ediyor."⁷⁶

Elmalılı, kalemle öğretme yoluyla öğretilmesinden bahsedilmesi münâsebetiyle, âyetin peygamberimize bakan yönüne dair tefsirinde şu tahlillere yer vermiştir:

"Burada Peygamber'in okumak için yazıya ihtiyacı olmadığı bildirilmekle beraber şüphe yok ki kalem ile öğretmenin de Allah'ın büyük bir ikramı olduğu açıklanmış ve böylece ümmet okuyup yazmaya teşvik edilmiş ve özendirilmiştir. Şu kadar ki bunu anlatırken peygamberin yazı yazmaksızın okuması, kitap sahibi olması, hakkındaki Allah'ın keremini, yani peygamberlik ve elçiliğini daha yüksek bir şekilde ispatlamaktadır."⁷⁷

Elmalılı konuya devam ederek, Allah Resulü'nün daha sonra yazı yazmayı ve satırdan okumayı öğrenip öğrenmediğine dair gelen rivayetleri ve yazmayı öğrendiğine dair iddiayı tefsirinde vukûfiyetle ele almış ve yetkin izâhlar yapmıştır.⁷⁸

⁷⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/217.

⁷⁵ el-Alak 96/4.

⁷⁶ Ebü'l-Leys Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî, *Tefsiru'l Kur'ân*, (İstanbul: Özgü Yayınları 1439/2018), 6/448.

⁷⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 9/325.

⁷⁸ "Nitekim bu mânâ, el-Ankebût Süresi'nde '(Ey Muhammed!) Kur'ân'dan önce sen herhangi bir yazı okumuş değildin; onu elinle de yazmamıştın. Öyle olsaydı o iptalciler şüpheye düşerlerdi." (el-Ankebût 29/48) âyetinde açıkça anlatılmıştır. Şu hâlde kalemin bu önemini ifade eden âyeti ilk okuma emri ile beraber kabul eden Peygamberin (s.a.v.) bundan sonra kalem ile yazıyı da öğrenip yazması gerekmez miydi? sorusu sorulmaz. Gerçekten peygamberin kendi eliyle hiç yazı yazmadığı

6. BEŞİNCİ ÂYETİN MÜNÂSEBETLERİ

عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمَ “O insana bilmediği şeyleri öğretti.”⁷⁹

6.1. Önceki Âyetlerle Münâsebeti

İnsanın var ediliş nimetinden sonra, Allah'ın cömertliğinin önemli bir göstergesi de ona geniş bir öğrenme vasfını lütfetmesidir.⁸⁰ Burada da cömertlik ve öğretim arasında sebep sonuç ilişkisi oluşmuştur.

6.2. Öğrenme Olguları Arasındaki Münâsebet

Râzî, 4. âyet ile 5. âyet arasında vurgulanan öğrenme olgusu arasında çeşitli münâsebetleri şu şekilde ifade etmiştir:

“Bu âyet ile, insanın kalem yoluyla öğrenmesi murad edildiği gibi, insanın, bundan başka şeyleri öğrenmesi de kastedilmiş olabilir. Allah Teâlâ bu ifadenin başına, atıf vâv'ını getirmemiştir. Zira söz, bu şekilde de ifade edilebilir. Nitekim sen meselâ, ‘Sana ikram ettim, sana lütufta bulundum, seni mal mülk sahibi yaptım, seni, vilâyetlere idareci atadım’ dersin. Diğer taraftan bu, her iki cümle ile de tek bir şeyin kastedilmiş olması ve mananın, ‘İnsana kalem ile bilmediği şeyleri öğretti’ şeklinde olması muhtemeldir. Böyle olması durumunda, insana bilmediğini O öğretti’ ifadesi, ‘kalem ile öğretti...’ ifadesinin bir açıklaması olmuş olur.”⁸¹

Bu yoruma göre de alaka mücmel-mübeyyen ilişkisidir.

6.3. Kalemle Öğretim'in Allah'a İzafe Edilmesindeki Münâsebet

Mâturîdî, âyette Allah'ın öğretmeyi kendisine izafe etmesine dikkat çekmiş ve bunun gerekçesini şöyle açıklamıştır: “*Bu durum ya Allah'ın onların öğrenme fiillerinin yaratıcısı olması sebebiyledir ya da öğrenmenin sebeplerini*

ve el-A'lâ Sûresi'nde ‘Sana Kur’ân’ı okutacağız (ve Allah dilemedikçe de) artık hiçbir şey unutmayacaksın.’ (el-A'lâ 87/6) buyurulduğu üzere Allah tarafından okutulana unutmayacağına dair kendisine güvence verildiğinden, ezberleme ve kavrama için de yazmaya ihtiyacı olmadığı, fakat indirilen (âyetler) ümmetin ezberlemesi için vahy katiplerine okuyup yazdırdığı bilinmektedir. Acaba kendisi yazmamakla beraber yazılanı okumayı peygamberlikten sonra da bilmiyor muydu? Bu hususta da meşhur olanı, ‘hayır bilmiyordu’. Çünkü Hudeybiye anlaşması belgesinde yazılan bir kelimeyi silmek için hangisi olduğunu Hz. Ali'ye sorduğu bilinmektedir. Bununla beraber ‘Şifa’ ve ‘haşiyelerinde’ anlatıldığı üzere sonradan katibi Hz. Muaviye'ye “Yani divite ham ipek koy, kalemi yan kes, ba'yı uzat, sin'i(n dişlerini) ayır, mim'i köreltme, Allah (kelimesini) güzel yap, er-Rahmân'ı uzat er-Rahîm'i güzel yap (süsle).” meâlinde besmeleyi güzel yazmasını emr ve tarif ettiğine dair bazı hadislerle göre yazıyı bildiği de söylenmiştir. Bunu özel bir vahiy ile söylemiş olması düşünülmekle beraber bu “oku” emrinden sonra yirmi üç sene Kur’ân’ı okumak ve yazdırmak vazifesi olmuş olan Hz. Peygamber’in bu müddet içinde yazıyı da bellemiş olması akla uzak değil, uygundur. Bu onun hiç okumamış, yazmamış ümmi iken Allah’ın emri ile okur peygamber olması mucizesine aykırı olmaz, yasaklanmış da değildir. Daha önce okumuş yazmış olsaydı “O vakit iptalciler şüpheye düşerlerdi.” (el-Ankebût 29/48) buyurulduğu üzere iptal ediciler onun Allah tarafından indirildiğinde şüphe edebilirler idiyse de peygamberlikten sonra okur olması gibi yazıyı bilmesi de şüphe değil, vurgulama olur. Ve bu, âyetlerin teşvikine de yakışır. Fakat gerçekten fiili olarak yazmadığı ve başka kitap mütalaa etmediği kesindir. (Yazır, Hak Dini Kur’ân Dili, 9/325).

⁷⁹ el-Alak 96/5.

⁸⁰ Bikâî, Nazmü'd-Dürer, 8/482.

⁸¹ Râzî, Mefâtihu'l-gayb, 32/217.

hazırlamış olmasındandır.”⁸² Mâturîdî, “Adem’e isimleri öğretti.”⁸³ âyetinin tefsirinde Allah’ın öğretme yollarını daha detaylı şekilde açıklamıştır.⁸⁴

7. İLK BEŞ ÂYETTEKİ ALAKALARA TOPLU BİR BAKIŞ

1. Âyetlerde Rab isminin merkezde olduğu ve onun iki vasfının öne çıkarıldığı görülmektedir. a) Yaratan Rab. b) Cömert Rab. Rab ile bu iki vasıf arasında umûmilik-husûsilik alakasının olduğu gözükmemektedir.

2. İkinci âyetteki “*alaktan yaratma*” ile birinci âyetteki “*yaratan rabb*” arasında sebep-sonuç ilişkisi söz konusudur.

3. Üçüncü âyetteki “*cömert rabbın bir lütfu olarak*” ifadesi ile 4. âyetteki “*kalemle öğretme*” ve 5. âyetteki “*bilmediğini öğreten*” cümleleri arasında da yine bir sebep-sonuç alakası vardır.

4. Dördüncü âyetteki “*kalemle öğretme*” yöntemi ile 5. âyetteki “*insana bilmediğini öğretme*” olgusu arasında da aynı şekilde sebep-sonuç alakası vardır.

5. Birinci âyetteki *oku* emrinin 3. âyette de tekrarı ile *muhallas* yapılmış, konuya tekrar dönülmüştür.

6. 1-5. âyetleri pasajı ile 6-19. âyetleri pasajı arasında oluşan temel dış münâsebet.

Âyetler dikkatle incelendiği zaman 1-5. âyetlerden sonra nazil olan 6. âyet ve devamı insanın haddini aşmasından ve rabden kopuşundan bahsetmektedir:

أَنْ رَأَهُ اسْتَغْفِرُ كَلًّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيْطَغِي *“Hayır, emin olun ki, insan kendini kendine yeterli gördüğü için azgınlık eder.”*⁸⁵

SONUÇ

Alak gibi gözle görülemeyecek kadar küçük bir maddeye insanın yaratılış programını derç edebilen bir kudretin üzerine yemin ettiği ilâhî kelâmının

⁸² Mâturîdî, *Te’vilâtü'l-Ku’rân*, 17/292.

⁸³ el-Bakara 2/31.

⁸⁴ “Burada söz konusu edilen öğretmenin tespitinde iki yöntemden biri geçerlidir: Varlıkların bilinmesi (1) ya hakikat konumunda ve zaruret çerçevesinde gerçekleşir, bu da bilginin meydana gelmesine sebep teşkil eden hususlara yönelik çalıştırmakla olur, mesela gözün açılıp bakılması halinde görme duyusuyla algı olayının vuku buluşu gibi. (2) Veya Allah Teala’nın öğrenme filini yaratması yoluyla; bu da Allah’ın öğretmesi çerçevesinde kişiye kazandırılan bilgidir. Kur’ân’da, “(Rahman) insana meramını ifade etmeyi öğretti” (er-Rahmân 55/4) “Biz (Muhammed’e) şiiir Öğretmedik, zaten bu kendisi için gerekli de değildi” (Yâsîn 36/69) mealindeki âyetler bunun örneklerini teşkil eder. Bu tür bir öğretim bilgi edinme sebeplerine ihtiyaç duymaz, çünkü bu sebeplerin hepsi Cenab-ı Hak’ta mevcuttur. Yukarıda zikredilen bilgi edinmenin birinci şıkkı başkalarına duyurulmak üzere öğrenilen bir hakikat türü değildir. Bunun gibi meleklerin, “Senin öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur” (el-Bakara 2/32.) şeklindeki sözleri de bu türe dahildir. Başarıya ulaştırın sadece Allah’tır.” (Mâturîdî, *Te’vilâtü'l-Ku’rân*. 1/109). İnsanda olmayan kuvveleri, yetenekleri, kabiliyetleri yaratarak ve deliller getirerek ve âyetler indirerek vehbî (Allah vergisi) olarak da öğretti. Çalışarak kazanma yoluyla da öğretti. (Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 9/325).

⁸⁵ el-Alak 96/6-7.

kısa bir bölümüne, nice hakikatleri yerleştirebileceği ön kabulü ile okunması gereken bir kitaptır Kur'ân-ı Kerîm. Yine O, Bismillah yani “Allah'ın yardımı ile” diyerek, tilâvet edildiği zaman satır aralarındaki hakikatlerin açığa çıkacağı inancı ile okunması gereken ilâhî bir kelimadır.

Bu çalışmada müfessirlerin açıklamalarından da istifade ile, Alak sûresinin 1-5. âyetlerinde insan için ilk en temel hedefin marifetullah olması gerektiğinin vurgulandığı sonucuna erişilmiştir. İkinci olarak, Allah'ın zât ve sıfatlarını tanımada en güvenilir yolun yine Allah'ın (c.c.) doğrudan bilgi vererek “Ey kıymetli Resûlüm oku” dediği işitmeye dayalı sem'î bilgilere sarılmak olduğu anlaşılmıştır. Üçüncü olarak, bu âyetlerde kişiyi ilk aşamada marifetullah'a yaklaştıracak en kuvvetli delillerin yine bizzat insanın kendisinde bulunduğu ve ona verilen öğrenme donanımı ile Allah'ı tanıma sürecini sağlayacağına işâret edilmiştir.

İlk beş âyetteki muhtevadan, Allah'ı tanıtan büyük delillerin 1. Vahiy (özellikle Kur'ân) 2. Peygamberin şahsında somutlaşan marifet 3. İnsanın önce kendinde sonra evrende gördüğü varlıklardan elde edeceği marifet olmak üzere üçe ayrılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm bir çekirdeğe yerleştirilen ağacın varlık bilgisi gibi en özlü yapısal bilgilerle ile örgülenerek tertip edilmiş bir kitaptır. *Münâsebetü'l-Kur'ân* ilminin sunduğu çözümlerle, bu kitaptaki manaların gerçek boyutlarının daha iyi anlaşılacağını umuyoruz. Bu nedenle, *Münâsebetü'l-Kur'ân* ilminin önümüzdeki asırlarda Kur'ân-ı Kerîm'deki sırları açığa çıkaracak en önemli Kur'ân ilimlerinin başında geleceğini düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. thk. Şuayb Arnavud - Adil Mürşid. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1417/1997.
- Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Mahmûd. *Rûhu'l-me'ânî*. 30 Cilt, thk. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî. Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Ayhan, Bayram. “İlk İnen Vahye Dair Rivayetlerde Geçen Bazı İbarelerin Tahlil”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (Aralık 2015), 1-20.
- Beyzâvî, Nâsîrüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1429/2008.
- Bilgin, Mustafa. “Hak Dini Kur'ân Dili”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44 cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1997.
- Bilmen, Ömer Nasûhi. *Tefsir Târihi*. 2 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir. 9 Cilt. Beyrût: Dâru Tavkı'n-Necât, 1421/2001.
- Bursevî, İsmâîl Hakki. *Rûhu'l-beyân*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-fıkr, ts.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali. *el-Bahrul-muhîr*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Ebüssuûd Efendi, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî. *İrşâdü'l-'akli's-selîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Fahrettin er-Râzî, Muhammed b. Ömer. *Mefâtihü'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/2000; *Tefsir-i kebir mefâtihi'l-gayb*, çev. Sadık Kılıç vd.,

- 24 Cilt, İstanbul: Akçağ Yayınları 1424/2004.
- İbn Acîbe, Ahmed b. Muhammed el-Hasenî. *el-Bahru'l-medîd*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2002.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tûnusiyye, 1984.
- İbn Atiyye el-Endelusî. *el-Muhareru'l-vecîz*. thk. Abdusselam Abdüşşafi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422/2002.
- İbn Ebû'l-İsba', Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdilvâhid b. Zâfir el-Mısırî. *Bedüü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Şeref. Kahire: Dâru'n-Nahde, 2. Basım, 1392/1792.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*, çev. Hayreddin Karaman vd. Ankara: Diyanet Vakıf Yayınları, 1997.
- Şurtubî, Ebû Abdullah Muhammed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. 20 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2004.
- Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. çev. Bekir Topaloğlu vd. 18 Cilt. İstanbul: Ensar Yayınları, 1430/2019.
- Mâverîdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed. *en-Nüketu ve'l-uyûn*. thk. Seyyid b. Abdilmaksur b. Abdirrahman. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî. *Sahîhu Müslim*. nşr. M. Fuâd Abdalbâkî. 5 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1412/1991.
- Seyyid Kutub. *Fî zılâli'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Kahire: Dâru's-Şurûk, 1423/2003.
- Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Mustafa Dîbe'l-Buğa. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1417/1996.
- Şenkatî, Muhammed Emin. *Evdâü'l-beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım, ts.
- Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*. 13 Cilt. İstanbul: Anadolu Yayınları, 1987.
- Yılmaz, Mehmet Faik. *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed. *el-Keşşâf*. Beyrut: Dâru'l-Ma'riفة, 1430/2009.
- Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddîn. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. 4 cilt. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahîm. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1376/1957.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazim. *Menâhilü'l-'irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 2004.